

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณ
ในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมงช่วงก่อน
คริสต์ศตวรรษที่ 14 จากหลักฐานทางโบราณคดี*
(Cultural Development of Ancient
Communities in the Area between Loei and
Nam Mong River Valleys before the 14th
Century, Based on Archaeological Evidence)

กุลวดี สมครไทย**
(Kulavadi Samackthai)
ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์***
(Dararat Mattariganond)
เวียงคำ ชวนอุดม****
(Wiangkum Choun-u-dom)

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา เรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณสมัยล้านช้างบริเวณพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง ช่วง ค.ศ. 1353 - 1779” สาขาวิชาน้ำใจศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

** นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Graduate Student, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University).

*** รองศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Associate Professor Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University).

**** อาจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Lecturer Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University).

Received: August 25, 2020
Revised: October 30, 2020
Accepted: December 18, 2020

บทความวิจัย
-
วิชาการ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณที่พบบริเวณพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 จากหลักฐานทางโบราณคดี ผลการศึกษาสามารถแบ่งพัฒนาการทางวัฒนธรรมได้เป็น 2 สมัย ดังนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบหลักฐานชุมชนแรกเริ่มที่ริมแม่น้ำโขง ตอนเหนือของแอ่งสกลนคร กำหนดอายุประมาณ 5,500 - 2,700 ปีมาแล้ว ต่อมาชุมชนโบราณที่แหล่งโบราณคดีภูโล้น อำเภอสว่าง จังหวัดหนองคาย กำหนดอายุประมาณ 4,000 - 3,500 ปีมาแล้ว ต่อเนื่องถึงยุคเหล็กเมื่อประมาณ 2,500 - 1,500 ปีมาแล้ว ทำการถลุงแร่ทองแดงและเหล็กจากแหล่งริมแม่น้ำโขงแล้วส่งออกไปทั่วภาคอีสาน ส่วนชุมชนตอนในแถบลุ่มแม่น้ำเลยมีลวดลายปั้นแปะบนภาชนะดินเผาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม ขณะที่ชุมชนทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานมีภาชนะดินเผาที่แสดงความสัมพันธ์กับชุมชนในวัฒนธรรมบ้านเชียง

2. สมัยประวัติศาสตร์ พบตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา เกิดชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท มีลักษณะเฉพาะ 2 ประการ คือ 1) ไม่พบคูน้ำล้อมรอบเนินดินที่ตั้งของชุมชน 2) ชุมชนฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานได้รับคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและศิลปกรรมอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเข้ามาผสมผสาน จึงพบหลักฐานรูปเคารพที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นแตกต่างจากชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในพื้นที่อื่น ๆ ของภาคอีสาน

คำสำคัญ: พัฒนาการทางวัฒนธรรม, อีสานตอนบน, หลักฐานทางโบราณคดี, สมัยก่อนประวัติศาสตร์, ทวารวดี

ABSTRACT

The objective of this article is to study the cultural development of ancient communities located between Loei and Huai Nam Mong river valleys before the 14th century, based on archaeological evidence. Study results are as follows: In prehistoric period, the incipient community was found on the Mekong River at the north of Sakon Nakhon basin, dating from 5,500 - 2,700 B.P. Later, there existed ancient communities at the Phu Lon archaeological site, dating from 4,000 - 3,500 B.P. into the Iron Age (2,500-1,500 B.P.), that smelted and exported copper ore and iron throughout the northeastern region. Inland communities were located on the Loei River and at the east of Phu Phan mountain range. The Loei communities produced typical stucco works on terracotta wares whereas the Phu Phan communities' terracotta showed some relations with other communities of Ban Chiang culture.

In historic period, there existed ancient communities of Dvaravati culture, with no moat or mound around their settlements. Theravada Buddhism was dominant in these areas, except for communities at the east of Phu Phan mountain range where Mahayana Buddhism and arts were accepted from Cambodia, as evidenced by local worship statues.

Keywords: Cultural Development, Upper Northeastern Thailand, Archaeological Evidence, Prehistoric Period, Dvaravati

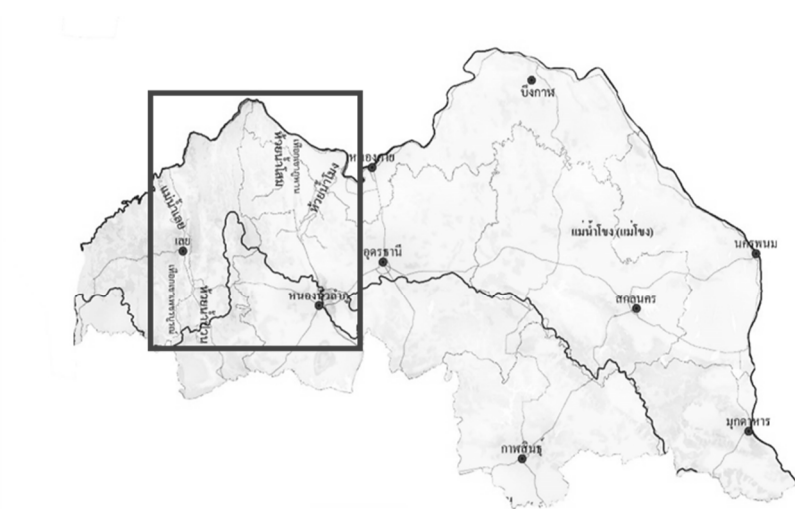
บทนำ

ภาคอีสานตอนบน หรือ แอ่งสกลนคร มีหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนเรื่อง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยโบราณเป็นจำนวนมาก ทว่างานวิจัยที่ผ่านมาล้วนมุ่งเน้น ศึกษาไปที่กลุ่มหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมบ้านเชียง ซึ่ง แพร่กระจายแถบลุ่มแม่น้ำสงครามบริเวณตอนกลางของแอ่งสกลนครแทบทั้งสิ้น ดังเช่นผลงานของ เซสเตอร์ กอร์มัน และฟิลิฐ เจริญวงศ์ (Gorman & Charoenwongsa 1976) ฟิลิฐ เจริญวงศ์ (Charoenwongsa 1978) ไมเคิล พิตรูสกี (Pietruszewsky 1982) สุรพล นาถะพินธุ (Natapintu 1987) และ จี้อยส์ ซี ไวท์ (White 2008) เป็นต้น ในทางตรงกันข้ามพื้นที่ส่วนอื่น ๆ กลับไม่ได้รับความ สนใจมากเท่าที่ควร โดยเฉพาะพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยและห้วยน้ำโมงที่อยู่ก่อนมา ด้านตะวันตกของแอ่งสกลนคร ก็เป็นอีกบริเวณหนึ่งซึ่งพบหลักฐานทางโบราณคดีเป็น จำนวนมากเช่นกัน ทั้งยังตั้งอยู่ในเส้นทางติดต่อสัญจรสมัยโบราณที่เชื่อมพื้นที่ภาค อีสานตอนบนกับที่ราบภาคกลางของไทย เส้นทางนี้เริ่มต้นจากแม่น้ำโขงทางด้าน ตะวันออกของภาคอีสานแถบจังหวัดหนองคาย ผ่านห้วยน้ำโมง ช่องข้าวสาร (ช่องเขา ขาดบริเวณเทือกเขาภูพาน อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู - อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี) เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเลย เพื่อเข้าสู่แม่น้ำป่าสักหรือข้ามเทือกเขาเพชรบูรณ์ ไปยังลุ่มน้ำแควน้อย (Vallibhotama 1990: 250 - 251) บทความนี้จึงต้องการศึกษา พัฒนาการทางวัฒนธรรมที่เคยเกิดขึ้นในบริเวณดังกล่าวผ่านหลักฐานทางโบราณคดี ผลการศึกษาที่ได้จะช่วยเติมเต็มภาพของพลวัตด้านพัฒนาการทางวัฒนธรรมบริเวณ แอ่งสกลนครที่เกิดขึ้นในอดีตได้อย่างรอบด้านยิ่งขึ้น

นอกจากนี้เมื่อทำการทบทวนวรรณกรรมก็พบว่า ปัจจุบันมีเอกสารรายงาน เบื้องต้นเรื่องการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีของกรมศิลปากร ซึ่งจัดเป็นข้อมูลและ หลักฐานชั้นต้นเป็นจำนวนมาก แต่น่าเสียดายว่ายังไม่มีการสังเคราะห์และเผยแพร่ ข้อมูลมากนัก ส่วนผลงานที่เคยเผยแพร่ไปแล้วนั้นก็เป็ผลงานที่เคยมีผู้ศึกษาไว้ไม่ต่ำกว่า 40 ปีมาแล้ว เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม (Vallibhotama 1990) สมชาติ มณีโชติ (Maneechoot 1991) กรมศิลปากร (Chaimongkul (ed) 1998) สุรพล ดำริห์กุล (Damrikul 1999) ส่วนผลงานใหม่ ๆ นั้นก็มีของ สุรพล นาถะพินธุ (Natapintu 2014) ที่กล่าวถึงพื้นที่ริมแม่น้ำโขงในบริบทหนึ่งของงานโลหะกรรมสมัยก่อน

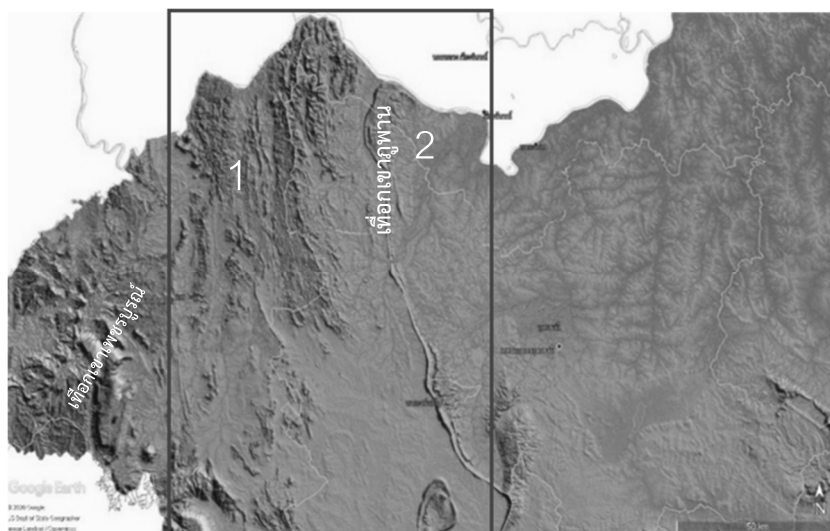
ประวัติศาสตร์ ขณะที่การศึกษาช่วงสมัยประวัติศาสตร์ก็มีผลงานของรุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล (Piromanukul 2002) และรุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (Thamrungraeng 2015) ซึ่งเน้นไปที่สมัยวัฒนธรรมทวารวดี โดยมีงานของศักดิ์ชัย สายสิงห์ (Saisingha 2009) ที่เพิ่มมุมมองด้านภูมิวัฒนธรรมสมัยทวารวดีบริเวณพื้นที่ห้วยน้ำโมง ซึ่งมีทำเลที่ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างจังหวัดชัยภูมิและเมืองเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังนั้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง มีขอบเขตของเวลาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 ด้วยการศึกษาผ่านหลักฐานทางโบราณคดี กำหนดพื้นที่ศึกษาบริเวณแม่น้ำเลย (ลุ่มแม่น้ำเลยตอนล่าง ลุ่มน้ำห้วยน้ำปวน ลุ่มแม่น้ำโขงส่วนที่ 5 และลุ่มน้ำห้วยน้ำโสม) และห้วยน้ำโมง (ลุ่มน้ำห้วยน้ำโมง และลุ่มแม่น้ำโขงส่วนที่ 6) เป็นแกนของพื้นที่ ครอบคลุมพื้นที่ 4 จังหวัด คือ เลย อุดรธานี หนองบัวลำภู และ หนองคาย ด้วยวิธีการสำรวจข้อมูลภาคสนาม และวิเคราะห์จากเอกสารการดำเนินงานทางโบราณคดีของกรมศิลปากร จนถึง ค.ศ. 2019 ร่วมกับเทคโนโลยีแผนที่และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์แปลความ นำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เนื้อหาในบทความนี้แบ่งเป็น 5 ประเด็น ดังนี้ 1) สภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง 2) ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 จากหลักฐานทางโบราณคดี 3) พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 จากหลักฐานทางโบราณคดี 4) บทสรุป และ 5) ข้อเสนอแนะ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. สภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง

ภาพที่ 1 แสดงตำแหน่งที่ตั้งและขอบเขตของพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง
(Source: Department of Mineral Resources n.d.)

จากภาพที่ 1 และภาพที่ 2 จะเห็นได้ว่าพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมงนั้น ตั้งอยู่ค่อนข้างทางตะวันตกของแอ่งสกลนคร มีแม่น้ำโขงเป็นขอบกั้นทางด้านเหนือต่อเนื่องมาทางด้านตะวันออก อยู่ในพื้นที่ 4 จังหวัด คือ เลย หนองบัวลำภู อุดรธานี และหนองคาย มีเทือกเขาสำคัญ 2 เทือกเขา คือ เทือกเขาเพชรบูรณ์เป็นขอบทางด้านตะวันตกต่อเนื่องตะวันตกเฉียงใต้ และเทือกเขาภูพานวางตัวในแนวเหนือ - ใต้ ค่อนข้างทางตะวันออกของพื้นที่ศึกษา ส่งผลให้เกิดลักษณะภูมิประเทศแตกต่างกัน 2 แบบ คือ

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่
ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง
หมายเลข 1 คือ พื้นที่ฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพาน
หมายเลข 2 คือ พื้นที่ฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน

(1) ฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพานไปบรรจบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ภูมิประเทศฝั่งนี้ประกอบด้วยภูเขาที่มีความสูงระหว่าง 200 - 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลเป็นจำนวนมาก มีลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขง 4 ลำน้ำ คือ แม่น้ำเลย ห้วยน้ำปวน ห้วยน้ำโสม และห้วยน้ำโมง สภาพพื้นที่โดยทั่วไปมีความลาดชันจึงให้กำเนิดโครงสร้างดินตื้น มักเป็นดินทรายที่ขาดความอุดมสมบูรณ์และไม่อุ้มน้ำ เช่น ชุดดินที่ 62 ที่ครอบคลุมเป็นบริเวณกว้าง ดินชนิดนี้เกิดบนที่ลาดชันเกิน 30 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่ราบนั้นพบบริเวณตอนกลางของแม่น้ำเลย ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วที่ราบริมน้ำนั้นมีศักยภาพในการเพาะปลูกที่ดี เนื่องจากเกิดการสะสมของตะกอนน้ำพัดพาในฤดูน้ำหลาก (Department of Land Development n.d.) ทั้งยังพบว่าในพื้นที่อำเภอวังสะพุง อำเภอมือง และอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีแร่โลหะสำคัญ คือ ทองคำ และเหล็ก

ขณะที่อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย มีแร่ทองแดงเป็นจำนวนมาก โดยพบหลักฐานว่ามีการนำแร่ทองแดงและเหล็กมาประดิษฐ์เป็นข้าวของเครื่องใช้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว

(2) พื้นที่ฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน มีห้วยน้ำโมงเป็นลำน้ำสายหลักไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงทางด้านตะวันออกที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ดินลอนลาดที่มีความสูงระหว่าง 100 - 200 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีความลาดชันของพื้นที่น้อยกว่าฝั่งตะวันตก ทั้งยังมีโครงสร้างของชุดดินที่ลึกกว่า จึงมีการสะสมดินตะกอนน้ำพัดพาที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกทับถมกันเป็นบริเวณกว้างขวางกว่าฝั่งตะวันตกด้วย (Department of Land Development n.d.)

จากการสำรวจทางโบราณคดีพบว่า มีร่องรอยการตั้งชุมชนสมัยโบราณกระจายอยู่ในพื้นที่ศึกษาเป็นจำนวนมาก จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจมาสู่การศึกษาถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณระหว่าง 2 พื้นที่ ซึ่งจะได้นำกล่าวถึงในลำดับถัดไป

2. ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 จากหลักฐานทางโบราณคดี

ภาคอีสาน หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบและมีอายุเก่าที่สุดนั้น กำหนดอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ เครื่องมือหินกะเทาะชนิดหนึ่งที่เรียกว่าเครื่องมือหินแบบ “กลุ่มวัฒนธรรมห้วยน้ำโมง” (Haobinnian Culture) ซึ่งพบครั้งแรกที่แหล่งโบราณคดีในเมืองฮัวบิงห์ (Hào Binh) ประเทศเวียดนาม สำหรับในประเทศไทยได้พบเครื่องมือหินชนิดนี้ในหลายพื้นที่ เช่น ภาคเหนือที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น จากการศึกษาตามกระบวนการโบราณคดีในปัจจุบัน พบว่าแหล่งโบราณคดีของไทยที่พบเครื่องมือหินในวัฒนธรรมห้วยน้ำโมงนั้นกำหนดอายุไม่เกิน 14,000 ปีมาแล้ว โดยแต่ละภูมิภาคจะกำหนดอายุได้ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อมอื่น ๆ ร่วมด้วย สำหรับภาคอีสานก็ได้พบหลักฐานชนิดนี้ที่ริมแม่น้ำโขงบริเวณอำเภอเชียงคาน

จังหวัดเลย และอำเภอตอนตาล จังหวัดมุกดาหาร สันนิษฐานว่ากลุ่มคนที่ใช้เครื่องมือเหล่านี้จะอยู่ในยุคสังคมชุมชนล่าสัตว์ หาของป่า (Hunting - Gathering Society Period) แต่ยังไม่ทราบว่ามีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในลักษณะใด (Kijngam & Natapintu 1988) ต่อมาราว 4,500 - 1,500 ปีมาแล้ว เริ่มเกิดชุมชนในยุคสังคมเกษตรกรรม (Agricultural Village Society Period) ยุคนี้เริ่มต้นตั้งแต่ช่วงที่มนุษย์ได้พัฒนาเครื่องมือหินให้เหมาะสมต่อการใช้งานมากขึ้นด้วยการขัดฝนให้เรียบและคม หลังจากนั้นก็มีการค้นพบเทคนิคการหล่อโลหะสำริดตามมาด้วยเครื่องมือเหล็ก ดังนั้นในยุคนี้จึงมีการแบ่งย่อยด้วยเกณฑ์เครื่องมือเครื่องใช้ออกเป็น 3 สมัยย่อย ได้แก่ ยุคหินใหม่ ยุคสำริด และยุคเหล็ก โดยพบว่าในช่วงปลายของยุคเหล็กเมื่อ 1,500 ปีมาแล้ว คติความเชื่อในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์จากอินเดียก็เริ่มหลั่งไหลเข้ามา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนผ่านยุคสมัยเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์เกิดการยกระดับพัฒนาการทางสังคมขึ้นสู่ระดับสังคมเมือง (Urban Society Period) (Natapintu 1999: 24 - 25) ในยุคสังคมเมืองยังสามารถแบ่งย่อยได้เป็น 3 สมัย คือ สมัยวัฒนธรรมทวารวดี (คริสต์ศตวรรษที่ 7 - 11) สมัยวัฒนธรรมเขมร (คริสต์ศตวรรษที่ 8 - 13) และสมัยวัฒนธรรมล้านช้าง (คริสต์ศตวรรษที่ 14 - 19) ตามลำดับ

สำหรับร่องรอยของชุมชนโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มน้ำเลยถึงห้วยน้ำโมงนั้น อ้างอิงจากข้อมูลการสำรวจของสำนักศิลปากรที่ 8 ขอนแก่น กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จนถึง ค.ศ. 2019 พบหลักฐานของชุมชนสมัยโบราณจำนวน 250 แหล่ง แบ่งย่อยเป็นสมัยต่าง ๆ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตารางแสดงจำนวนการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีที่กำหนดอายุในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14

พื้นที่ / สมัย	ก่อนประวัติศาสตร์	ก่อนประวัติศาสตร์ - สมัยวัฒนธรรมทวารวดี	สมัยวัฒนธรรมทวารวดี	กำหนดอายุไม่ได้	รวม
1. ฟังตะวันตกของเทือกเขาภูพาน	164	2	10	24	200
2. ฟังตะวันออกของเทือกเขาภูพาน	9	8	25	8	50
รวม	173	10	35	32	250

จากตารางที่ 1 สามารถแบ่งอายุของหลักฐานทางโบราณคดีได้ 4 กลุ่ม / สมัย คือ 1) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ 2) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องถึงสมัยวัฒนธรรมทวารวดี 3) สมัยวัฒนธรรมทวารวดี และ 4) หลักฐานที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้ ได้แก่ หลักฐานการถลุงโลหะที่เรียกว่า ชี้แร่ (Slag) ซึ่งจะต้องมีการขุดค้นทางโบราณคดีหรือการศึกษาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ร่วมด้วย จึงจะสามารถกำหนดอายุที่ชัดเจนได้

ตารางที่ 2 ตารางแสดงระยะห่างระหว่างลำน้ำกับที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่กำหนดอายุในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14

ระยะห่างจากลำน้ำ (เมตร)	ก่อน ปวศ.	ก่อน ปวศ. ทวารวดี	สมัยวัฒนธรรม ทวารวดี	ไม่ทราบอายุ	รวม	ร้อยละ
0 - 100	99	4	11	11	128	51
100 - 200	13	-	4	3	20	8
200 - 300	4	1	3	4	12	5
300 - 400	11	1	5	3	20	8
400 - 500	3	1	2	1	7	3
500 - 600	2	0	3	2	7	3
600 - 700	4	1	0	2	7	3
700 - 800	1	-	-	-	1	0
800 - 900	3	-	-	-	3	1
900 - 1,000	1	-	2		3	1
>1,000	7	-	-	4	11	4
ที่สูง	25	2	2	2	31	13
รวม	173	10	35	32	250	100

จากตารางที่ 2 เป็นผลการวิเคราะห์ตำแหน่งที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีจากการสำรวจภาคสนาม ร่วมกับการใช้แผนที่ทหารและเทคโนโลยีภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าทำเลที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทั้งหมดนั้น จะต้องมีย่านน้ำไหลผ่านอย่างน้อย 1 สาย ชุมชนโบราณมักตั้งอยู่ห่างจากลำน้ำในระยะไม่เกิน 500 เมตร ซึ่งมีจำนวนมากถึง 187 แหล่ง หรือคิดเป็นร้อยละ 75 โดยระยะห่างที่พบมากที่สุด คือ ห่างไม่เกิน 100 เมตร คิดเป็นร้อยละ 51 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ส่วนแหล่งที่อยู่ห่างมากกว่า 1,000 เมตรนั้น มักจะเป็นแหล่งที่ตั้งอยู่บนที่สูงซึ่งมีทั้งแหล่งภาพเขียนสี แหล่งที่อยู่อาศัย / ประกอบพิธีกรรมฝังศพ และศาสนสถาน แสดงให้เห็นว่าแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในลำดับแรก ๆ ต่อการเลือกทำเลที่อยู่อาศัยของผู้คนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ทั้งยังพบว่าการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีมีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศใน 2 ช่วงเวลา อย่างมีนัยสำคัญ คือ

- 1) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดีที่พบมักตั้งอยู่บริเวณที่ราบแคบ ๆ หรือที่ราบระหว่างหุบเขา พบตั้งแต่พื้นที่ระหว่างเทือกเขาเพชรบูรณ์ฝั่งตะวันออกไปจรดเทือกเขาภูพานฝั่งตะวันตก มากกว่าฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน
- 2) สมัยประวัติศาสตร์ พบแหล่งโบราณคดีบริเวณฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานมากกว่าฝั่งตะวันตก ในจำนวนนี้พบว่าแหล่งที่ตั้งอยู่บนที่ราบริมน้ำบางแหล่ง มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมสืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

3. พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลย ถึงห้วยน้ำโมง ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 จากหลักฐานทางโบราณคดี

แบ่งเป็น 2 สมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ดังนี้

3.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีแหล่งโบราณคดีที่ได้รับการขุดค้นและกำหนดอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์แล้ว จำนวน 6 แหล่ง ดังนี้ พื้นที่ฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพาน ประกอบด้วย แหล่งโบราณคดีภูโล้น อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย พบหลักฐานการถลุงแร่ทองแดงกำหนดอายุราว 4,000 - 3,500 ปีมาแล้ว และต่อเนื่องมาถึงยุคเหล็ก ในช่วง 2,500 - 1,500 ปีมาแล้ว (Natapintu 2014: 8, 124)

ที่อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย มีจำนวน 2 แหล่ง คือ **แหล่งโบราณคดีบ้านปวนพุก** พบเครื่องมือเหล็ก และเศษภาชนะดินเผา กำหนดอายุราว 2,900 - 2,700 ปีมาแล้ว และ **แหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว** พบหลักฐานการฝังศพ เครื่องมือเหล็ก และเศษภาชนะดินเผา เป็นต้น กำหนดอายุราว 2,000 - 1,700 ปีมาแล้ว (Samackthai 2016: 196) **แหล่งโบราณคดีโนนพริก** อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย พบขวานหินขัด เครื่องมือเหล็ก และเศษภาชนะดินเผา กำหนดอายุราว 1,900 - 1,500 ปีมาแล้ว **แหล่งโบราณคดีถ้ำผาพิมพ์** อำเภอเมือง จังหวัดเลย พบหลักฐานการฝังศพ เครื่องมือเหล็ก และเศษภาชนะดินเผา กำหนดอายุราว 1,600 - 700 ปีมาแล้ว (Rutnin cited by Kitchotprasert 2003: 63) ส่วนฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน มีการขุดค้นที่ **แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน** อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย พบหลักฐานการฝังศพ เครื่องมือเหล็ก เครื่องประดับ เศษภาชนะดินเผา และโบราณวัตถุอื่น ๆ จำนวนมาก กำหนดอายุราว 2,500 - 1,500 ปีมาแล้ว (Kitchotprasert n.d.: 335 - 336) จากการพิจารณาข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีแบบองค์รวมแล้ว สามารถสรุปพัฒนาการของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ใน 3 ด้าน ดังนี้

(1) **การตั้งถิ่นฐาน** มีการพบเครื่องมือหินกะเทาะแบบวัฒนธรรมห้วยบิเนียน ที่ริมแม่น้ำโขงตั้งแต่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ไปถึงอำเภอสังขุม จังหวัดหนองคาย และพื้นที่เขาภูซาง อำเภอเชียงคาน ซึ่งอยู่ห่างจากแม่น้ำโขงมาทางทิศใต้ประมาณ 4 กิโลเมตร กำหนดอายุประมาณ 5,500 - 2,700 ปีมาแล้ว (Navakarnpisut & Hoontrakul 2009: 57 - 60) สันนิษฐานได้ว่าผู้คนกลุ่มนี้ยังไม่มีที่ตั้งถิ่นฐานถาวร ต่อมาเมื่อราว 4,000 - 3,500 ปีมาแล้ว ตรงกับสมัยสังขุมเกษตรกรรมมีหลักฐานของชุมชนโบราณที่แหล่งโบราณคดีภูโล้นริมแม่น้ำโขง หลักฐานที่พบชี้ว่ามีการขุดหาสายแร่ทองแดงแล้วนำมาถลุงด้วยความร้อน เพื่อหลอมให้เป็นก้อนแร่บริสุทธิ์ (Ingot) ส่งออกไปยังชุมชนอื่น ๆ ในภาคอีสาน กิจกรรมนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคสำริดต่อเนื่องมาถึงยุคเหล็ก (Natapintu 2014: 115) และเป็นแหล่งโบราณคดีเพียงแหล่งเดียวในภาคอีสานที่พบหลักฐานเกี่ยวข้องกับการถลุงแร่ทองแดง

ขณะเดียวกัน พื้นที่ที่ห่างจากแม่น้ำโขงออกมา ก็มีอัตราจำนวนของชุมชนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ผลการศึกษาพบว่าชุมชนสมัยนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภูมิประเทศ 3 แบบ คือ 1) **พื้นที่สูง** หลักฐานที่พบมักจะเกี่ยวข้องกับพื้นที่พิธีกรรมประเภทแหล่ง

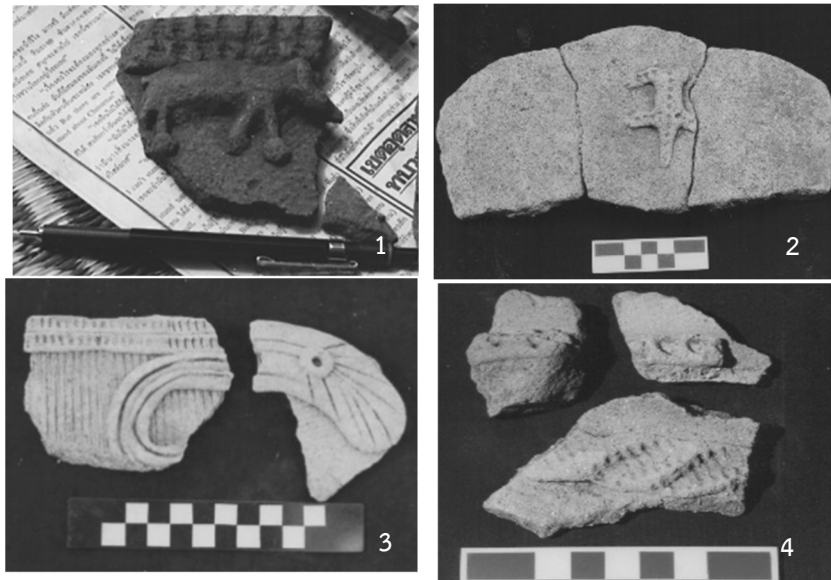
ภาพเขียนสี เช่น แหล่งภาพเขียนสีถ้ำผาพุ่ง อำเภอวังสะพุง ถ้ำภูมโหฬาร อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย แหล่งภาพเขียนบนเขาภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แหล่งฝังศพที่ถ้ำผาพิมพ์ อำเภอเมือง จังหวัดเลย เป็นต้น มีบางแหล่งที่ใช้พื้นที่ทำกิจกรรมที่ยังไม่ทราบแน่ชัด เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำดอกบัว อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแข อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี **2) พื้นที่ลาดเชิงเขาหรือที่ราบแคบ ๆ ระหว่างหุบเขา** แหล่งโบราณคดีในภูมิประเทศแถบนี้มักไม่ปรากฏร่องรอยของเนินดินที่ตั้งชุมชน เช่น กลุ่มแหล่งโบราณคดีริมห้วยน้ำฮวย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กลุ่มแหล่งโบราณคดีริมห้วยซำกกค้อ - ห้วยน้ำราง อำเภอนายูง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น หลักฐานที่พบเสมอ ๆ ได้แก่ เครื่องมือหินขัด เครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็ก และเศษภาชนะดินเผา เป็นต้น มักพบในปริมาณเบาบางแสดงให้เห็นว่าน่าจะมีการอยู่อาศัยเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง และ **3) พื้นที่ราบริมน้ำ** แหล่งโบราณคดีกลุ่มนี้มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรอย่างชัดเจน เนื่องจากมีชนิดและปริมาณของโบราณวัตถุค่อนข้างหลากหลาย เช่น เศษภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก เครื่องมือหิน แวดินเผา กระสุนดินเผา เป็นต้น บางแหล่งยังพบหลักฐานประเพณีพิธีที่เกี่ยวข้องกับการถลุงโลหะร่วมด้วย โดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำเลยช่วงที่ไหลผ่านอำเภอวังสะพุงและอำเภอเมือง จังหวัดเลย เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านนาหว้า แหล่งโบราณคดีบ้านทรายขาว แหล่งโบราณคดีบ้านโพนไทร เป็นต้น ในจำนวนนี้มีบางแหล่งที่มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องถึงสมัยประวัติศาสตร์ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านน้อยนา ที่ริมแม่น้ำเลย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ส่วนทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานก็พบที่แหล่งโบราณคดีโคกคอน อำเภอบ้านผือ จังหวัดหนองคาย ซึ่งเนินดินที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ริมห้วยโคกคอน ลำสาขาของห้วยน้ำโมง เป็นต้น สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากที่ราบริมน้ำนั้นมีการสะสมดินตะกอนน้ำพัดพาที่มีแร่ธาตุที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก ชุมชนสมัยโบราณที่ตั้งอยู่ริมน้ำจึงสามารถควบคุมปริมาณผลผลิตรองรับการเพิ่มประชากรจำนวนมากได้ ทั้งยังสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ได้อย่างสะดวก ดังนั้นที่ราบน้ำท่วมถึงจึงมีความเหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรมากที่สุด ซึ่งแตกต่างกับแม่น้ำโขงที่เป็นแม่น้ำกว้างใหญ่มีกระแสน้ำเชี่ยวกรากจึงไม่เอื้อต่อการอยู่อาศัยระยะยาว ยกเว้น

ที่แหล่งโบราณคดีภูโล้นเนื่องจากกิจกรรมหลักไม่ใช่การทำเกษตรกรรมแต่เป็นการถลุงแร่โลหะเพื่อการส่งออก

โดยสรุปแล้ว พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ริมแม่น้ำโขงทางด้านฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพานก่อน เมื่อมีการค้นพบแหล่งทรัพยากรธรรมชาติประเภทแร่โลหะทองแดงและเหล็กที่แหล่งโบราณคดีภูโล้น จึงมีคนบางกลุ่มมาตั้งชุมชนที่นี่ ส่วนพื้นที่ตอนในก็มีชุมชนสมัยโลหะตั้งแต่ยุคเหล็กเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากและกระจายอยู่ตามลำน้ำต่าง ๆ โดยพบบริเวณพื้นที่ราบเชิงเขาทางฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพานมากกว่าด้านตะวันออก แต่พื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานมักเป็นที่ราบริมน้ำที่มีตะกอนน้ำพัดพา จึงพบหลักฐานแหล่งโบราณคดีบางแหล่งมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องยาวนาน

(2) การดำรงชีพ พิจารณาจากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุซึ่งมีหน้าที่การใช้สอย 2 แบบ คือ เป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันและเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมการฝังศพ สำหรับกิจกรรมในชีวิตประจำวันนั้นมีโบราณวัตถุที่พบเสมอ ๆ เช่น ขวานหินขัด ขวานโลหะ เครื่องมือเหล็กประเภทต่าง ๆ พบว่ามีหน้าที่ใช้สอยไม่ต่างจากยุคปัจจุบัน ลูกกระสุนดินเผาใช้ในการล่าสัตว์ขนาดเล็ก เช่น กระรอก นก หนู ส่วนแฉดินเผา (spindle whorl) ใช้สำหรับการทอผ้า ที่แหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย พบก้อนหินที่มีการเจาะรูตรงกลางคล้ายโดนัท สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับการเกษตรกรรม และที่สำคัญไปกว่านั้นยังได้พบแม่พิมพ์หิน และชิ้นส่วนเบ้าหลอมโลหะทำจากดินเผาสำหรับใช้หล่อโลหะสำริด (Wongadsapaiboon 2016: 196) จากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ด้วย ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงแนวโน้มว่าชุมชนแห่งนี้สามารถผลิตโลหะสำริดเองได้นอกจากนั้นยังพบโบราณวัตถุที่เป็นของนำเข้า เช่น ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินคาร์เนเลียน หินอาเกต พบที่โบราณคดีบ้านหนองบัว อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย (Kitchotprasert 2003: 56 - 57) กำไลหินสบู่สีดำ จากแหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย (Samackthai 2016) กลองมโหระทึกที่ภูแตก อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู (Thongkam 2015) หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณในพื้นที่ต่าง ๆ ได้สร้างระบบเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานที่กล่าวถึงมาทั้งหมดนี้ก็พบว่าโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาชนิดเนื้อดิน (earthenware) ที่เผาด้วยอุณหภูมิประมาณ 1,000 องศาเซลเซียส เป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้ค้นพบว่า ชุมชนยุคเหล็กที่อาศัยอยู่คนละฟากของเทือกเขาภูพานมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมบางประการในรูปแบบที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ชุมชนฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพาน มีเทือกเขาเพชรบูรณ์เป็นขอบกั้นทางด้านตะวันตก - ตะวันตกเฉียงใต้ มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่กันผ่านแม่น้ำเลย เนื่องจากได้พบการกระจายตัวของเศษภาชนะดินเผาที่มีเนื้อดินค่อนข้างหยาบ มีเม็ดกรวดปน ตกแต่งผิวด้วยเทคนิคการปั้นดินเป็นเส้น หรือเม็ดดิน แปะลงไปบนผิวภาชนะเกิดลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายเส้นโค้งผสมใบไม้พบที่แหล่งโบราณคดีโรงเรียนบ้านหนองบัว อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย รูปสัตว์เลื้อยคลานหรือตุ๊กแก (Lizard) พบที่แหล่งโบราณคดีโนนพริก อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย รูปสุนัข จากแหล่งโบราณคดีที่ราบเชิงเขาภูผาทา อำเภอเมือง จังหวัดเลย และพบต่อเนื่องไปถึงปากแม่น้ำเลย ที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงคานเหนือ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีการทำเม็ดดินกลม ๆ แปะลงไปผิวภาชนะ (Kitchotprasert 2003: 56 - 57) แสดงให้เห็นว่าการตกแต่งในลักษณะนี้เป็นเอกลักษณ์ของภาชนะดินเผาที่อาจเรียกได้ว่า “แบบลุ่มแม่น้ำเลย” ทั้งยังพบว่ามีความแตกต่างกับชุมชนโบราณในพื้นที่ต้นแม่น้ำชี จังหวัดชัยภูมิ ที่ตั้งอยู่ไม่ไกลกันนัก เช่น แหล่งโบราณคดีโนนवानไพร อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ที่มีภาชนะเขียนลายสีแดงและสีดำ เป็นโบราณวัตถุชิ้นเด่นของกลุ่มวัฒนธรรมในลุ่มน้ำชีอย่างชัดเจน

ภาพที่ 3 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาแบบลุ่มแม่น้ำเลย

1. แหล่งโบราณคดีเชิงเขาผาตา จังหวัดเลย 2. แหล่งโบราณคดีโนนพริก จังหวัดเลย
3. แหล่งโบราณคดีบ้านหนองบัว จังหวัดเลย 4. แหล่งโบราณคดีนางสอน จังหวัดเลย

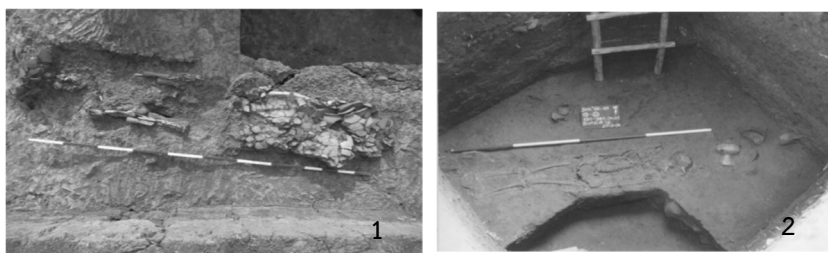
ชุมชนฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน ที่แหล่งโบราณคดีโคกคอน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครราชสีมา พบภาชนะดินเผาเขียนลายสีแดงชนิดเดียวกับที่พบในกลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียง จากข้อมูลปัจจุบันพบว่าแหล่งโบราณคดีโคกคอนเป็นพื้นที่ชายขอบทางด้านเหนือสุดที่วัฒนธรรมบ้านเชียงแพร่กระจายมาถึง

ภาพที่ 4 ตัวอย่างภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีโคกคอน จังหวัดหนองคาย

(3) คติความเชื่อ วิเคราะห์ได้ 3 ประเด็น ดังนี้

พิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องโลกหลังความตาย พบพิธีกรรมการปลงศพที่แหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย มีหลักฐานการเตรียมหลุมบรรจุศพ ส่วนศพจะถูกจัดวางนอนหงายเหยียดยาว ไม่มีการมัดมือและเท้า มีเครื่องมือเหล็กและภาชนะดินเผาเป็นเครื่องอุทิศ มีการทุบภาชนะดินเผาให้แตกเป็นชิ้น ๆ คลุมร่างกายเฉพาะส่วนล่างของศพ จากนั้นกลบด้วยดินที่เตรียมไว้สำหรับพิธีกรรมนี้เป็นการเฉพาะ ลักษณะเป็นดินมีเนื้อละเอียดที่ผ่านการคัดแยกเม็ดกรวดและสิ่งเจือปนจนออกหมดแล้ว (Wongadsapaiboon 2016: 153 - 156) ในขณะที่แหล่งโบราณคดีโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน ก็มีลักษณะการปลงศพและฝังสิ่งของอุทิศให้ศพด้วยเช่นกัน แต่ไม่พบว่ามีภาชนะดินเผาที่ฝังใจทุบให้แตก อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างในข้อนี้ยังไม่เพียงพอที่จะนำมากำหนดว่าเป็นรูปแบบเฉพาะของวัฒนธรรมการปลงศพระหว่าง 2 พื้นที่ได้

ภาพที่ 5 แสดงรูปแบบพิธีกรรมการฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์

1. แหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว จังหวัดเลย
2. แหล่งโบราณคดีโคกคอน จังหวัดหนองคาย

พิธีกรรมเกี่ยวกับการล่าสัตว์ จากภาพเขียนสีที่มักจะแสดงภาพคนประกอบพิธีกรรม และรูปสัตว์ประจำถิ่นชนิดต่าง ๆ เช่น ในพื้นที่อำเภอนองหิน จังหวัดเลย แหล่งภาพเขียนสีถ้ำผาบ่อง มีภาพคนและกวางเขาสั้น กวางเขายาว ภูถ้ำมโหฬาร มีภาพวัว หรือที่ถ้ำวัว ถ้ำคน บนเขาภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ก็ทำภาพวัวและกลุ่มคน เป็นต้น สันนิษฐานว่าภาพเขียนสีเหล่านี้อาจสื่อความหมายเรื่องพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการล่าสัตว์ รวมถึงน่าจะมีพิธีกรรมอื่นที่ยังแปลความไม่ได้ร่วมด้วย (Kijngam & Natapintu 1988: 24)

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกลองมโหระทึกสำริด กลองมโหระทึกเป็นโบราณวัตถุที่พบเป็นจำนวนมากในกลุ่มวัฒนธรรมโดงเซิน (Đông Sơn) และซาฮุ้นห์ (Sa Huỳnh) ประเทศเวียดนามและตอนใต้ของจีน แต่เดิมเชื่อกันว่ากลองมโหระทึกที่พบในประเทศไทยนั้นถูกนำเข้ามาจากภายนอกทั้งหมด แต่ปัจจุบันมีการพบแม่พิมพ์สำหรับหล่อกลองมโหระทึกจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ อำเภอโนนศิลา จังหวัดมุกดาหาร จึงสันนิษฐานว่าในภาคอีสานก็น่าจะมีการหล่อกลองมโหระทึกขึ้นเองด้วยเช่นกัน กลองมโหระทึกเป็นเครื่องบ่งบอกสถานภาพของผู้ครอบครอง แต่ยังไม่ทราบถึงวัตถุประสงค์การใช้งานที่แน่ชัด มีการสันนิษฐานไว้หลายแนวทาง เช่น การใช้ประกอบพิธีกรรมมงคล พิธีกรรมการล่าสัตว์ พิธีกรรมการขอฝน พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย พิธีกรรมการศึกสงคราม เป็นต้น สำหรับกลอง

มโหระทึกที่ไชยาแตก อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู จัดในหมวดรูปแบบย่อย แบบเฮเกอร์ 1 มีอายุราว 2,700 - 2,100 ปีมาแล้ว (Jirawattana 2003: 18) แต่ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นของนำเข้ามาจากแหล่งผลิตแห่งใด

เมื่อพิจารณาถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมทั้ง 3 ด้าน พบว่าชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์มักเลือกตั้งที่อยู่อาศัยในภูมิประเทศที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งทรัพยากร โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับแหล่งน้ำ ชุมชนส่วนมากเกิดขึ้นในยุคเหล็ก ส่วนหลักฐานการตั้งถิ่นฐานถาวรมักพบตามชุมชนที่อาศัยบนที่ราบน้ำท่วมถึง มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก บางชุมชนสามารถผลิตเครื่องมือโลหะเองได้ และแสดงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มผ่านการตกแต่งผิวภาชนะดินเผา มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย พิธีกรรมการล่าสัตว์ และพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับกลองมโหระทึกไปด้วย

3.2 สมัยประวัติศาสตร์ พบว่าชุมชนโบราณในพื้นที่ศึกษามีพัฒนาการขึ้นจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายยุคเหล็ก ผสมผสานกับคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทจากชุมชนภายนอก นักวิชาการเชื่อว่าการปักใบเสมาหินทราย คือ หลักฐานของการผสมกลมกลืนระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมกับคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีการตีความเป็น 2 แนวทาง คือ 1) เชื่อว่าการปักใบเสมาชนิดแผ่นหินธรรมชาติ (The unfashioned stone pillars and slabs) เป็นการสืบทอดคติการปักหินตั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้น หินตั้ง คือ การปักก้อนหินเอาไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นหมู่บ้านที่มีประเพณีแบบเดียวกัน (Vallibhotama 1990: 362 - 363) ดังเช่นใบเสมาหินที่มีลักษณะคล้ายแผ่นหินธรรมชาติที่หมู่บ้านหินตั้ง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี คือ ตัวอย่างของใบเสมาสมัยวัฒนธรรมทวารวดีที่วิวัฒนาการมาจากวัฒนธรรมหินตั้งในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (Damrikul 2006: 103) และ 2) เชื่อว่าใบเสมาแบบแผ่นหินแบน (The rectangular slab type and variations) ตกแต่งด้วยภาพสลัก ปูณฆฎะ (หม้อน้ำ) จำนวน 1 ใบ เป็นการสืบทอดคติเรื่องเครื่องเช่นสังเวศพที่สืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (Thamrungraeng 2015: 60 - 63) มีการกำหนดเรียกชุมชนที่พัฒนาขึ้นภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาว่า อยู่ในช่วง **สมัยวัฒนธรรมทวารวดี** มีความเจริญอยู่ในระดับสังคมเมือง (Urban Society Period)

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ในภาคอีสานรุ่งเรืองขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 7 สิ้นสุดราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 แต่ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า ในเขตลุ่มแม่น้ำเลยมีหลักฐานใบเสมาที่กำหนดอายุประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 8 - 11 (Maneechoot 1991: 101) ขณะที่ในเขตห้วยน้ำโมงพบทั้งใบเสมาหินทรายและรูปเคารพทางศาสนาที่มีอิทธิพลศิลปกรรมในวัฒนธรรมเขมรเข้ามาเจือปน กำหนดอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 - 15 (Thamrungraeng 2015: 180 - 183) โดยสามารถวิเคราะห์ถึงรูปแบบพัฒนาการทางวัฒนธรรมได้ ดังนี้

(1) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน พบหลักฐานกระจายอยู่ทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานมากกว่าฝั่งตะวันตก สัมพันธ์กับภูมิประเทศ 3 แบบ คือ **1) พื้นที่สูง** มีแหล่งสำคัญ อยู่บนภูเขา เช่น วัดพระพุทธรูปบัวบาน และเขาภูพระบาท (อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท) **2) ที่ราบลอนลาดบริเวณไหล่เขาภูพานฝั่งตะวันออก** ซึ่งทั้งแบบที่ 1) และ 2) พบในพื้นที่ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน มีลำห้วยฟ้าและห้วยพานซึ่งเป็นสาขาของห้วยน้ำโมงเป็นลำน้ำสายหลัก **3) ที่ราบริมน้ำ** พบทั้ง 2 ฝั่งของเทือกเขาภูพาน ฝั่งตะวันตกพบที่ริมแม่น้ำเลยช่วงที่ผ่านอำเภอวังสะพุง ส่วนฝั่งตะวันออกพบตามลำน้ำสาขาของห้วยน้ำโมง เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย (สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย) แหล่งโบราณคดีวัดดงนาคร้า อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย แหล่งโบราณคดีบ้านหินตั้ง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น โดยพบว่าชุมชนบนพื้นที่ราบนั้นจะเลือกทำเลการตั้งถิ่นฐานคล้ายกับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคเหล็ก คือ มักตั้งอยู่บนดินตะกอนลุ่มน้ำรูปพัดบริเวณที่พื้นที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood plain) ซึ่งเป็นลานตะพักลำน้ำค่อนข้างใหม่ (Semi - recent terrace) และอาจขยายต่อเนื่องไปที่ราบชั้นบนได้ เนื่องจากภูมิประเทศแบบนี้มีความเหมาะสมในการกักเก็บน้ำ สามารถทำนาข้าวระบบคันนาได้ (Fine Arts Department 2007: 20) ส่วนพื้นที่สูงนั้นน่าจะเป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรม

(2) การดำรงชีพ ปัจจุบันพบหลักฐานสมัยวัฒนธรรมทวารวดีเฉพาะสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนาเท่านั้น คือ ใบเสมาหินทรายและประติมากรรมรูปเคารพ กรมศิลปากรเคยขุดค้นศึกษาที่วัดพระพุทธรูปบัวบานและบนเขา

ภูพระบาท อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี ก็ไม่พบหลักฐานแวดล้อมอื่น ๆ สันนิษฐานว่าชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีน่าจะมีวิถีการดำรงชีพใกล้เคียงกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย โดยมี “ข้าว” เป็นพืชหลักเนื่องจากสามารถปลูกได้ทั้งที่ราบริมน้ำและบนพื้นที่ราบเชิงเขา (ข้าวไร่)

ภาพสลักรูปบุคคลบนใบเสมาและบนผนังหินที่พบทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน แสดงภาพเครื่องแต่งกายตามแบบศิลปกรรมเขมรอย่างน้อย 3 สมัย ตั้งแต่ช่วงหลังคริสต์ศตวรรษที่ 10 - 13 ประกอบด้วย สมัยเกาะแกร์ ที่วัดพระพุทธรูปบ้านและวัดโนนศิลาอาสน์ บ้านหนองกะลิม อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี สมัยนครวัดพบที่วัดสาวสุวรรณาราม ริมแม่น้ำโขงช่วงที่ผ่านอำเภอมือง จังหวัดหนองคาย และสมัยบายนจากภาพสลักเทวรูปบนผนังหินที่เขาคูพระบาท อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี (Vallibhotama 1990: 227) ภาพเหล่านี้สะท้อนวิถีชีวิต 3 ประการ คือ 1) **มีเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย** 2) **มีเครื่องประดับที่ทำด้วยโลหะ** ได้แก่ มงกุฎ กุณฑล (ต่างหู) กรองคอ (เครื่องประดับคอ) พาหุรัด (กำไลข้อมือแขน) และอูทรพินธะ (เข็มขัดได้ออก) เป็นต้น ซึ่งเครื่องประดับเหล่านี้จะทำขึ้นด้วยกรรมวิธีการหล่อโลหะขึ้นสูง แต่น่าเสียดายว่ายังไม่พบหลักฐานว่าทั้งผ้าและเครื่องประดับโลหะนั้น สามารถผลิตขึ้นเองในพื้นที่หรือนำเข้าจากชุมชนภายนอก และ 3) **มีการเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะม้า** พบจากภาพสลักตอนมหาภิเนษกรรม ณ ใบเสมาที่วัดพระพุทธรูปบ้าน (Kingmanee 1998: 37) นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเรื่องเครื่องประดับโลหะเพิ่มเติมก็พบว่า ภาพของบุคคลประธานและบริวารจะมีเครื่องแต่งกายที่แตกต่างกัน แม้ไม่อาจทราบได้ว่าการแต่งกายในลักษณะนี้เป็นวิถีชีวิตปกติ หรือเกิดขึ้นเฉพาะช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมสำคัญ แต่ก็ได้แสดงให้เห็นว่ามีการแบ่งชนชั้นในสังคมเกิดขึ้น ส่วนลักษณะทางวัฒนธรรมบางประการที่รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมเขมนั้น น่าจะเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำในสังคมทวารวดีทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานให้การยอมรับหรืออีกนัยหนึ่งคือ วัฒนธรรมบางประการแบบเขมร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจที่ชนชั้นนำจงใจเลือกใช้เป็นพื้นที่แสดงสถานภาพทางสังคมของตนให้ดูสูงส่งมากยิ่งขึ้น อนึ่ง การศึกษาในปัจจุบันยังไม่อาจทราบได้ว่าผู้นำชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีทั้งหมดในภาคอีสานมีสถานภาพและรูปแบบการปกครองในลักษณะใด (Thamrungraeng 2015: 16)

เมื่อพิจารณาเส้นทางการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเข้ายังพื้นที่ศึกษา พบว่ามี 2 เส้นทาง คือ **1) เส้นทางจากลุ่มแม่น้ำชี** ผ่านหลักฐานใบเสมาสลักภาพปुरुณฆะ (หม้อน้ำ) จากแหล่งโบราณคดีในอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ซึ่งพบว่ามีความสัมพันธ์ด้านรูปแบบศิลปกรรมและคติความเชื่อคล้ายกับแหล่งโบราณคดีบ้านกุดไจ้ อำเภอคอนสวรรค์ และพบทั่วไปแถบชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่ลุ่มน้ำชีที่อยู่ด้านล่าง ทั้งยังพบใบเสมาแบบเดียวกันนี้จากการขุดค้นที่วัดพระพุทธรูปบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานด้วย (Kingmanee 1998: 34) และ **2) เส้นทางแม่น้ำโขง** เข้ามาทางห้วยน้ำโมง ผ่านหลักฐานใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องที่แสดงลักษณะงานศิลปกรรมแบบเขมร พบเป็นจำนวนมากที่เชิงเขาภูพานฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ทั้งนี้สันนิษฐานว่าเทือกเขาภูพานและเกาะแก่งในน้ำโขงเหนือปากห้วยน้ำโมงขึ้นไป น่าจะเป็นอุปสรรคสำคัญในการแพร่กระจายวัฒนธรรมแบบเขมรไปยังพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเลย

(3) คติความเชื่อ วิเคราะห์จากผลงานวิจัยที่ผ่านมาพบ 2 แบบ คือ

1) พระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาท มีหลักฐานจากผลการวิเคราะห์ใบเสมาสลักภาพหม้อน้ำ ที่เรียกว่า “ปुरुณฆะ” ที่อำเภอวังสะพุง ริมแม่น้ำเลย ว่าเป็นการจำลองภาพของสถูปเจดีย์ตาม “คัมภีร์กริยาสังคหะในปกรณ์ที่ 3” ในรูปแบบย่อที่ 26 ที่เรียกว่า “แบบกลศกฤติ” ของฝ่ายเถรวาท กำหนดอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 - 11 (Maneechoot 1991: 95 - 101) และ **2) พระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายาน** พบคติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งยังไม่ทราบนิยาย ร่วมกับภาพบุคคลที่มีการแต่งกายตามแบบศิลปะเขมรสมัยนครวัด บนใบเสมาที่วัดสาวสุวรรณาราม อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (Piromanukul 2002: 102 - 107) ส่วนแผนผังการปักใบเสมาซ้อนกัน 3 ชั้น ตามแนวแกนทิศทั้ง 8 ที่วัดพระพุทธรูปบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี นั้น มีข้อวิเคราะห์ของกองแก้ว วีระประจักษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาโบราณ กรมศิลปากร ว่าอาจเป็นอิทธิพลของฝ่ายมหายานลัทธิตันตระที่มีการวางผังในลักษณะของการจำลองมณฑลจักรวาล ใบเสมาที่ปักตามทิศทั้ง 8 คือ เขตศักดิ์สิทธิ์ที่ล้อมรอบพื้นที่ด้านในซึ่งสมมุติให้เป็นพื้นที่ของจักรวาล (Kingmanee 1998: 49) ขณะที่ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (Thamrungraeng 2015: 198 - 199) เสนอว่าการปักใบเสมาในแผนผังเช่นนี้ อาจหมายถึงนิมิตบอกพื้นที่ของ มหาสีมา สีมันตริก และ

ซัณทสิมา ตามความในพระอรรถกถาสมันตปาสาทิกาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ก็เป็นได้

ภาพที่ 6 ใบเสมาหินทรายสมัยวัฒนธรรมทวารวดีที่พบทั้ง 2 ผังที่อกเขาภูพาน

1. พบที่ริมแม่น้ำเลย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (ฝั่งตะวันตก)
2. พบที่วัดพระพุทธบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ฝั่งตะวันออก)

นอกจากนั้นยังมีประเด็นถกเถียงว่า ภาพสลักประติมากรรมทรงเครื่องประทับยืนที่ถ้าพระ บนเขาภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี นั้นก็เป็นได้ทั้ง พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายานและเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ (Fine Arts Department 1992: 85) จึงนำมาสู่การตั้งข้อสังเกตว่า ขณะที่ชุมชนส่วนใหญ่เน้นถือ

พระพุทธศาสนาที่ไม่ทราบนิกายอาจจะมีกลุ่มคนที่นับถือศาสนาพราหมณ์อยู่ร่วมในสังคมเดียวกันโดยไม่ทราบสถานภาพที่ชัดเจนร่วมด้วยก็เป็นได้ โดยสรุปแล้ว แม้จะเป็นที่ยอมรับกันว่าชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีนั้น มีพัฒนาการขึ้นภายใต้คติความเชื่อของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นพื้น แต่อิทธิพลของฝ่ายมหายานก็เข้ามามีบทบาทอย่างสูงต่อชุมชนที่อาศัยอยู่ทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน โดยมีข้อสังเกตว่าแม้พื้นที่บนเขา พระพุทธบาทบัวบานและเขาภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี จะพบหลักฐานที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็มี ความแตกต่างในรายละเอียดที่อาจสื่อถึงความแตกต่างด้านคติความเชื่อบางประการ ดังนี้ 1) พื้นที่เขาภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พบใบเสมาแบบเรียบเป็นส่วนมาก ปักล้อมรอบก้อนหินหรือเพิงหินทั้งแบบธรรมชาติและถูกดัดแปลงโดยมนุษย์ และนิยมสลักภาพพระพุทธรูปทั้งแบบลอยตัวและแบบติดผนังหิน 2) พื้นที่เขาพระพุทธบาทบัวบาน และชุมชนโบราณด้านล่าง (บ้านกะลิม บ้านหนองกะลิม และบ้านไผ่ล้อม) อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ได้พบหลักฐานใบเสมาที่สลักเป็นภาพเล่าเรื่องที่อาจมีอิทธิพลของฝ่ายมหายานซึ่งไม่ทราบนิกาย และมีรูปแบบการปักใบเสมาตามคติลัทธิตันตระหรืออาจเป็นเถรวาท

ดังนั้นเมื่อพิจารณาองค์รวมแล้วพบว่า ชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีนั้นมีการสืบทอดพัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการดำรงชีพต่อเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย แต่มีคติความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไปโดยมีพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและมหายาน และอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรเป็นตัวแปรสำคัญ ถ่ายทอดผ่านงานศิลปกรรมรูปเคารพทางพระพุทธศาสนาทางพื้นที่ฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพานจึงส่งผลให้ชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีที่มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ต่างจากชุมชนร่วมสมัยอื่น ๆ

สมัยวัฒนธรรมเขมร ปรากฏหลักฐานเฉพาะคติความเชื่อ ดังที่ได้กล่าวถึงแล้ว โดยไม่พบหลักฐานประเภทซากอาคารสิ่งก่อสร้างหรือแหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนเลย จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรไม่ครอบคลุมขึ้นมาถึงบริเวณนี้

4. บทสรุป

จากหลักฐานทางโบราณคดีสรุปได้ว่า พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยโบราณในพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมงช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมเกิดขึ้น 2 สมัย คือ

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบโบราณวัตถุที่แปลความได้ว่ามีผู้คนรุ่นแรก ๆ ในภาคอีสาน อพยพไปมาบริเวณริมแม่น้ำโขงแถบอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จนถึงอำเภอสว่าง จังหวัดหนองคาย ในช่วงประมาณ 5,500 - 2,700 ปีมาแล้ว ต่อมาราว 4,000 - 3,500 ปีมาแล้ว มีชุมชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่แหล่งโบราณคดีภูโล้นเพื่อถลุงแร่โลหะทองแดงและเหล็กเพื่อส่งออกไปยังชุมชนอื่น ๆ ต่อจากนั้นก็ยังมีชุมชนในยุคเหล็กเพิ่มจำนวนขึ้นในสังคมแบบเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก มีการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีทางด้านฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพานมากกว่าฝั่งตะวันออกโดยรวมแล้วชุมชนในช่วงเวลานี้มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิธีการดำรงชีพ และคติความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน ยกเว้นการพบหลักฐานประเภทเศษภาชนะดินเผาที่แสดงให้เห็นว่า มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมบางประการแตกต่างกันระหว่าง 2 พื้นที่ ทั้งยังพบว่าพื้นที่ฝั่งตะวันออกมีการรับคติความเชื่อเกี่ยวกับกลองมโหระทึก ซึ่งแพร่กระจายมาจากทางตอนใต้ของจีนและประเทศเวียดนาม

จากการสำรวจสถานภาพของการศึกษาวิจัยในอดีตพบว่า สุรพล ดำริห์กุล (Damrikul 2006: 30 - 32) ได้ศึกษากลุ่มแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่บริเวณต้นแม่น้ำเลย อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย ที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพาน เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านนามูลตุน บ้านห้วยสีเสียด เนินไร่ตาสา และภูหมากเค็ง เป็นต้น พบว่าเป็นชุมชนในสังคมเกษตรกรรมช่วงยุคเหล็กแต่นิยมใช้เครื่องมือหินขัดมากกว่า จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าเป็นเพราะทำเลที่ตั้งของชุมชนอยู่ในภูมิประเทศที่ถูกปิดล้อมด้วยภูเขาแทบทุกด้าน ทำให้ติดต่อกับชุมชนภายนอกได้ยาก ส่งผลให้ผู้คนในแหล่งโบราณคดีแถบนี้เป็นพวกล้าหลัง ไม่มีความรู้ความสามารถในการผลิตเครื่องมือโลหะ ต้องนำเข้าจากชุมชนภายนอก แต่ในบทความนี้มีข้อมูลใหม่จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว อำเภอหนองหิน จังหวัดเลย ที่น่าสนใจ 3 ประเด็น คือ 1) พบเบ้าหลอมโลหะและแม่พิมพ์หินสำหรับหล่อโลหะสำริด จึงเป็นไปได้ว่าชุมชนที่นี่สามารถหล่อโลหะเองได้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าขณะนี้ยังไม่พบ

หลักฐานประเภทขี้แร่ (Slag) ที่บ่งชี้ถึงกิจกรรมการถลุงโลหะในกระบวนการชุดคันศึกษา 2) พบเครื่องมือเหล็กเป็นจำนวนมาก มีรูปแบบคล้ายคลึงกับที่แหล่งโบราณคดีโรงเรียนบ้านหนองบัว อำเภอภูหลวง ซึ่งพบเป็นจำนวนมากเช่นกัน ทั้งยังพบว่าแหล่งโบราณคดีโรงเรียนบ้านหนองบัว มีเครื่องประดับสำริดที่หล่อด้วยเทคนิคการหล่อโลหะขึ้นสูงร่วมด้วย แสดงว่าทั้ง 2 ชุมชน ไม่ได้ขาดแคลนเครื่องมือโลหะทั้งสำริดและเหล็ก และ 3) เมื่อพิจารณาจากค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ที่ได้จากแหล่งโบราณคดีอ่างเก็บน้ำบ้านหนองหมากแก้ว เปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีโนนพริก และแหล่งโบราณคดีบ้านปวนพุซึ่งอยู่ไม่ไกลกัน พบว่าทั้ง 3 แหล่ง มีอายุอยู่ในช่วง 2,900 - 1,500 ปีมาแล้ว ร่วมสมัยกับชุมชนยุคเหล็กในพื้นที่อื่น ๆ ของภาคอีสาน ดังนั้นข้อค้นพบในครั้งนี้ จึงเป็นประเด็นที่ควรจะต้องตรวจสอบให้แน่ชัดต่อไป เพื่อเพิ่มมุมมองในการศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมบริเวณพื้นที่แห่งนี้ให้มีความรอบด้านมากยิ่งขึ้น

2. สมัยประวัติศาสตร์ เกิดขึ้นในยุคสังคมเมือง สมัยวัฒนธรรมทวารวดี เจริญขึ้นภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8 - 14 หลักฐานที่พบแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกพบทางฝั่งตะวันตกของเทือกเขาภูพาน มีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีในลุ่มแม่น้ำชี อีกกลุ่มหนึ่งพบทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อบางประการและงานศิลปกรรมแบบวัฒนธรรมเขมรที่ขึ้นมาทางแม่น้ำโขง

เมื่อพิจารณาในภาพรวมก็จะพบว่า นอกจากความแตกต่างด้านพัฒนาการทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านคติความเชื่อและรูปแบบงานศิลปกรรมระหว่างพื้นที่ 2 ฝั่งของเทือกเขาภูพานแล้ว ยังพบว่าชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่ศึกษามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีในภูมิภาคอื่น ๆ อีกด้วย ดังนี้

1) ไม่พบร่องรอยการขุดคูน้ำล้อมรอบชุมชน ซึ่งแตกต่างไปจากชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีอื่น ๆ ทั้งแอ่งสกลนครตอนล่างและในพื้นที่แอ่งโคราช เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม หรือเมืองดงละคร จังหวัดนครนายก เมืองจันทเสน จังหวัดนครสวรรค์ และเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบภาคกลาง เป็นต้น ซึ่งกรณีนี้น่าจะใกล้เคียงกับ

ข้อสันนิษฐานของศรีศักร วัลลิโภดม (Vallibhotama 2005: 120) ที่กล่าวถึงลักษณะการตั้งชุมชนของแหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามแถบตอนกลางของแอ่งสกลนคร เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีในแอ่งโคราช วิเคราะห์ว่าการที่แหล่งโบราณคดีในเขตลุ่มแม่น้ำสงคราม ไม่ปรากฏร่องรอยการขุดคูน้ำล้อมรอบชุมชนนั้น น่าจะเป็นเพราะปัจจัยเรื่องภูมิประเทศที่มีลำน้ำสาขาต่าง ๆ มากมายไหลลงมาจากเทือกเขาภูพานหล่อเลี้ยงชุมชน ซึ่งแตกต่างกับชุมชนในแอ่งโคราชที่มีภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงกว้างใหญ่ เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้นก็จะเกิดการขาดแคลนน้ำจึงจำเป็นต้องกักเก็บน้ำด้วยการขุดสระหรือคูน้ำล้อมรอบชุมชนเพื่อการอุปโภคและบริโภคของคนและสัตว์ในชุมชน

2) การศึกษาหลักฐานประเภทพระพุทธรูปสลักบนผนังหินโดย ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (Saisingha 2002: 93) พบว่าพระพุทธรูปบนเขาภูพระบาทน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับพระพุทธรูปสลักบนผนังหินในเขตต้นแม่น้ำชีที่ภูถ้ำพระ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีลักษณะผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมทวารวดีแบบท้องถิ่นผสมผสานกับศิลปะแบบบายนในวัฒนธรรมเขมร กำหนดอายุไว้ราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 - 14 ทั้งยังพบว่าพระพุทธรูปสลักที่ภูถ้ำพระนั้น มีลักษณะศิลปกรรมใกล้เคียงกับภาพสลักของพระพุทธรูปบนผนังหินบางองค์ที่ถ้ำช้าง เมืองโพนโฮง นครหลวงเวียงจันทน์ แสดงให้เห็นว่าการสร้างรูปเคารพใน 3 พื้นที่ยุคนี้ อยู่ในภูมิวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันทั้งทางด้าน การเลือกทำเลที่ตั้ง คติความเชื่อและรูปแบบทางศิลปกรรม แต่มีความแตกต่างกันที่พื้นที่ลุ่มแม่น้ำชีมีโบราณสถานปรางค์กู๋ (อโรคยาศาล) อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ที่สร้างขึ้นภายใต้วัฒนธรรมเขมรสมัยบายน ตั้งอยู่ไม่ไกลจากถ้ำพระ จังหวัดชัยภูมิมากนัก ในขณะที่พื้นที่ห้วยน้ำโมงตลอดจนถึงที่ราบเวียงจันทน์กลับไม่ปรากฏหลักฐานของอาคารสิ่งก่อสร้างในวัฒนธรรมเขมรเลย จึงนับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้น และอาจสะท้อนถึงความสัมพันธ์บางประการระหว่างชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่ห้วยน้ำโมงและฝั่งเวียงจันทน์ สปป.ลาว ด้วย

จากข้ออภิปรายข้างต้นจะเห็นได้ว่า ด้วยความโดดเด่นของหลักฐานทางโบราณคดีที่พบนั้น มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ส่งผลให้พัฒนาการทางวัฒนธรรมระหว่าง 2 พื้นที่ มีรูปแบบเฉพาะที่แตกต่างกัน เช่น มีชุมชนเกิดขึ้นในยุคสังคมเกษตรกรรมแต่มีกิจกรรมหลักใน

การถลุงแร่โลหะเพื่อส่งออก หรือบางชุมชนในเขตภูเขานิยมใช้เครื่องมือหินขัดในช่วงยุคเหล็ก รวมถึงรูปแบบภาชนะดินเผาที่แตกต่างกันระหว่างพื้นที่ 2 ฝั่งของเทือกเขาภูพาน เมื่อพิจารณาร่วมกับเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นสมัยวัฒนธรรมทวารวดีที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาแล้ว พบว่ามีความสอดคล้องกับข้อเสนอของศรีศักร วัลลิโภดม (Vallibhotama 1990: 218, 232) ที่ว่าพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขงในอดีตตั้งแต่เหนือเขตอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ไปจนถึงนครพนม สกลนคร อุดรธานี หนองคาย เวียงจันทน์ และเลย จัดเป็นบริเวณที่เรียกว่า “เขตสะสม” เพราะเหตุว่าอยู่ชายแดนของรัฐหรือแคว้นใหญ่ ๆ ทั้งด้านใต้ ด้านตะวันตก ด้านเหนือ และด้านตะวันออก จึงเป็นแหล่งที่มีผู้คนหลายกลุ่มหลายเผ่าเข้ามาตั้งหลักแหล่ง การที่บ้านเมืองหรืออาณาจักรมีลักษณะโดดเด่นต่างไกลจากการควบคุมทางการเมือง จึงเป็นเหตุให้กลุ่มชนต่างเผ่าพันธุ์เหล่านั้น มีการสร้างสรรค์กันทางสังคมและวัฒนธรรมกันได้ ในบางครั้งก็มิได้ทำให้เกิดการรวมตัวเป็นรัฐหรือบ้านเมืองขึ้นมา โดยมีความผันแปรในเรื่องบทบาทของผู้นำ หรืออาจเป็นความแตกต่างในเรื่องเผ่าพันธุ์ของคนในสังคมเป็นเครื่องกำหนดความยั่งยืน

5. ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนในสมัยโบราณผ่านหลักฐานทางโบราณคดี จะเห็นได้ว่าด้วยลักษณะพิเศษของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเลยถึงห้วยน้ำโมง ทำให้มีการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่าง โดดเด่น และมีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการทางวัฒนธรรมกับพื้นที่ลุ่มน้ำใกล้เคียง เช่น ลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำสงคราม แอ่งโคราช รวมถึงพื้นที่ สปป.ลาว เป็นต้น เพื่อให้เห็นพลวัตของชุมชนในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 ในมุมมองที่กว้างขวางมากขึ้น

References

- Charoenwongsa, P. (1978). Bān Chīang læ prawattisāt watthanatham 'Īsān [Ban Chiang and history of Isan culture]. In Samai bōrānnakhadī bān chīang [Ban Chiang, Archeological Period]. Bangkok: Amarin Printing.
- Department of Land Development. (n.d.). *Rabop nam sanṓ phēnthī chut din māttrāsūan nung tō sōng mūnhā phan* [The system presents a map of soil series. Scale 1: 25,000]. Retrieved June 6, 2020, from <http://eis.ldd.go.th/lddeis/SoilView.aspx>.
- Department of Mineral Resources. (n.d.). *Phēnthī sadēng chan khunnaphāp lumnam læ phūnthī lumnam lak Phō.Sō. sōngphanhārōisīsipchet* [Map showing watershed class quality and major basin areas 2004] Retrieved June 16, 2020, from <http://www.dmr.go.th/download/scheme/3.pdf>.
- Gorman, C., & Charoenwongsa, P. (1976). Ban Chiang: A mosaic of impressions from the first two year. *Expedition; Philadelphia*, 18(4), 14 - 26.
- Jirawattana, M. (2003). *Klōng Mahōrathuk nai Prathēt Thai* [The bronze kettle drums in Thailand]. Bangkok: Office of the National Museum, Fine Arts Department.
- Kijngam, A., & Natapintu, S. (1988). 'Adūt 'Īsān [Former Northeast of Thailand]. Bangkok: Fine Arts Department.
- Kingmanee, A. (1998). Kānsuksā būangton dān prawattisāt sinlapa khōng baisēmā klum Phra phut bātūa bān Bānphū chāngwat 'Udōn thānī [Preliminary study on the history of art of Sema, Phra Phutthabat Bua Ban Group, Ban Phue, Udon Thani Province]. In Chaimongkol, S. (e.d.), *Baisēmā klum Phra phut bātūa bān 'amphā Bānphū Chāngwat 'Udōn thānī* [Sema, Phra Phutthabat Bua Ban Group, Ban Phue District, Udon Thani Province] (26 - 53). Bangkok: Fine Arts Department.
- Kitchotprasert, K. (2003). Lāi pan pæ bon phāchana dīn phao yuk lek bōriwēn lumnam lōi [Stucco Works on Terracotta Wares of Iron Loei River Basin], *Silpakorn Journal*, 46(6), 56 - 67.

- Kitchotprasert, K. (n.d.). *Rāṅgān būangton: kān khutkhon lēng bōrānnakhadī Khōkkhōn Bān khōkkhōn mū thī sī 'amphā Thā bō' changwat Nōngkhāi* [Preliminary report: Excavation of the Origin of Khok Khon, Ban Khok Khon, Village No. 4, Tha Bo District, Nong Khai Province]. The 9th Reginal Office of Fine Arts, Khonkaen, Fine Arts Department.
- Maneechoot, S. (1991). Baisēmā hin' changwat lōi [Sema in Loei Province] In Chaiyasin, D. (ed.), *Mōradok thai lōi* [Heritage of Loei] (87 - 104). Loei: Loei Provincial Administration Organization jointly with Loei Provincial Cultural Center, Loei Teacher College.
- Natapintu, S. (1987). *Bān chīang* [Ban Chiang]. Bangkok: O.S. Printing House.
- _____. (1999). Phatthanākān khōng watthanatham samai kōn prawat tisāt nai prathēt Thai [Development of prehistoric culture in Thailand]. In *sangkhom læ watthanatham nai prathēt Thai* [Thailan Culture and Society] (19 - 37). Bangkok: The Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Center.
- Navakarnpisut, S. & Hoontrakul, U. (2009). *Rāṅgān kānsamrūt læ khut suksā thāng dân bōrānnakhadī bōriwēn phūnthī phāinai læ phūnthī klai khīang khōprathān bat mūang rē thī 15 / 2551 mālēk lak khēt mūang rē thī 32803 mū 8 'amphā Chīang Khān Čhangwat Lāi* [Survey and excavation report for archaeological studies in interior and nearby areas, Requesting a mining license at 15 / 2551, the main mining area number 32803, Village No. 8, Buhom Sub - district, Chiang Khan District, Loei Province]. The 9th Reginal Office of Fine Arts, Khonkaen, Fine Arts Department.
- Piromanukul, R. (2002). Baisēmā rūang siphichādok rōngrōi phut sātšanā mahāyān nai phāk tawan'ōk nūa tōn bon [A Sema Stone of the Sibi Jataka: Traces of Mahayana Buddhism in Upper Northeast Region]. *Mauangboranjournal*, 28(3), 102 - 107.
- Pietrusewsky, M. The Ancient Inhabitants of Ban Chiang. *Expedition*, 24(4), 42 - 50.

- Saisingha, S. (2009). Phraphuttharūp salak thī phanang tham wangchāng kām phasomphasān thāng watthanatham rawāng thawā Rawadee thōngthin ‘Īsān lāe Khamēn nai sinlapa Lāo [Buuha Immage at Tham Wang Xang: An Interesting between the Isan’s Dvarvati Culyure and the Khmer Culture in Laotian Arts]. *Mauangboranjournal*, 35(2), 90 - 96.
- Samackthai, P. (2016). *Rāingān phon kāndamnān ngān nai lum khutnamāilēk nung (TP.nung) khōngkām khutkhon phūa kū lēng bōrānnakhadī nai phūnthī khōngkām ‘anurak lāe fūnfū hūai pūan phrōm rabop bān nōng māk māk kēo mū thī hok tambon pūan phu ‘amphē hōng hin chāngwat lāi* [Report on results of operation, taken place in excavation the 1st test pit, Excavation Project for Recovery of Archeological Site, in the area of Huai Puan Conservation and Rehabilitation Project, including water - distribution system, Ban Nong Mak Kaeo, Village No. 6, Puan Phu sub - district, Nong Hin district, Loei province]. The 9th Reginal Office of Fine Arts, Khonkaen, Fine Arts Department.
- Thamrungraeng, R. (2015). *Thawā Rawadee nai ‘Īsān* [Dvaravati in the Northeast]. Bangkok: Art and Culture.
- Thongkam, S. (2015). *Rāingān kānsamrūt lēng bōrānnakhadī phū tēk bān chōk chai tambon Dong mafai ‘Amphē Suwan khūhā Chāngwat Nōng būa lam phū* [Report of the Phu Taek Archaeological Survey, Ban Chok Chai, Dong Mafai Sub district, Suwannakhuha District, Nong Bua Lamphu Province]. The 9th Reginal Office of Fine Arts, Khonkaen, Fine Arts Department.
- Vallibhotama, Sr. (1990). *‘āng ‘ārayatham ‘Īsān chāe lakthān bōrān nakhadī phlik chōmnā prawattisāt Thai* [A Northeastern site of civilization new archaeological evidence to change the face of Thai history]. Bangkok: Matichon Publishing.
- _____. (2005). *Lek lōha patiwat mūa sōng, hārōi pī mā lāo yuk lek nai prathēt Thai: phatthanākān thāng theknōlōyī lāe sang khom* [Iron, “revolutionary metal”, 2,500 years ago. Iron age in Thailand: Technological and Social Development]. Bangkok: Matichon Publishing House.
- White, J.C. (2008). *Dating early bronze at Ban Chaing, Thailand*. The 11th International Conference of European Association of Southeast Asian.

Wongadsapaiboon, Th. (2016). *Rāingān phon kāndamnān ngān nai lum khutkhon māilēk sōng lə sām khōngkān khutkhon phūa kū lēng bōrānnakhadī nai phūnthī khōngkān 'anurak lə fūnfū hūai pūan phrōm rabop kračhāi nam bān nōng māk kēo mū thī hok tambon pūan phu 'amphā nōng hin chāngwat lēl* [Report on results of operation, taken place in excavation the 2nd and 3rd test pit, Excavation Project for Recovery of Archeological Site, in the area of Huai Puan Conservation and Rehabilitation Project, including water - distribution system, Ban Nong Mak Kaeo, Village No. 6, Puan Phu sub - district, Nong Hin district, Loei province (computer printing documents)]. The 9th Reginal Office of Fine Arts, Khonkaen, Fine Arts Department.